

uvodnik Foreword

Vjera, iskustvo i razumijevanje

Uz Godinu vjere 2012.–2013.

*Dalibor Renić**

»Vjera je velik bijeg, velika isprika da se izbjegne potreba razmišljanja i vrednovanja dokaza. Vjera je vjerovanje usprkos nedostatku dokaza, a možda i baš zbog toga« (R. Dawkins). U neku ruku, trebao bih se ispričati čitateljstvu što otvaram ogled ovim navodom. Učinio mi se potrebnim jer na jasan način ilustrira kontekst današnjega diskursa o vjeri. Definicija vjere postala je predmet društvene kontroverze koja nerijetko očituje prilično banaliziranje dotične teme, čak i unutar akademske zajednice.

Ipak, kad je papa Benedikt XVI. najavio »Godinu vjere 2012.–2013.«, nije to učinio u svrhu polemike s onima koji (misle da) ni u što ne vjeruju. Papa poziva prije svega kršćane da osvijeste temelj svoga zajedničkog i osobnog identiteta: »Nerijetko se događa da se vjernici više brinu za društvene, kulturne i političke posljedice svoga zalaganja, dok na vjeru i dalje gledaju kao na očitu pretpostavku društvenoga života. U stvarnosti, ta pretpostavka (...) više ne stoji« (*Porta fidei*, 2). Posvešćivanje se događa kroz usvajanje sadržaja vjere, ali i kroz razumijevanje vjere kao čina. Dakako, razumijevanje je čina vjere i sredstvo otpora spomenutomu banaliziranju.

Jedno promišljanje o tome što je vjera kao čin nudi kanadski filozof i teolog, isusovac Bernard Lonergan (1904.–1984.). Njegova je misao u hrvatskim krugovima sve do novijih godina ostala malo zapažena, iako je do danas zadržala zamjetan utjecaj u humanističkim znanostima engleskoga govornog područja. U ovoj sintezi nadahnutoj njegovom mišlju neće biti riječ o argumentima u prilog pristanku na religijsko vjerovanje (kao da je to tek tako proizvoljno moguće), nego o razumijevanju dinamike religijskoga vjerovanja — iz kršćanske perspektive, ali sa širim obzorom.

Lonergan je najpoznatiji po svome četverorazinskom modelu dinamizma ljudske spoznaje odnosno cjelokupne intencionalnosti. (Intencionalnost je čovjekova interakcija sa svijetom.) On smatra da spoznaja uvijek počinje iskustvom, pri čemu se ne misli samo na osjetilne datosti, nego i na unutarnje datosti svijesti. Datostima iskustva, na primjer nečega sivog iza brda, ljudski duh jednostavno počinje postavljati pitanje: »Što je to?« Inteligentnim uvidom nastaje provizoran odgovor u obliku pojmova i iskaza, na primjer »To je niski oblak.« No s tim duh nije zadovoljan

* Doc. dr. sc. Dalibor Renić, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu, Jordanovac 110, p. p. 169, 10001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: drenic@ffdi.hr

pa pita je li to tako; »Je li to stvarno niski oblak?« Dodatno ispitivanje datosti iskustva uvest će hipotezu da je riječ o šumskome požaru. Kad je jedna od hipoteza dostatno potvrđena, aktivira se treća vrsta pitanja, »Što mi je činiti?« To je pitanje o vrijednosti, dobru. Ako je riječ o šumskome požaru, obavijestit ću vatrogasce i skloniti se na sigurnu udaljenost.

Prva je razina, dakle, iskustvena. Druga je razina razumijevanja (aktivira inteligenciju). Treća je razina istinitosti (aktivira razumsku refleksiju). Četvrta je razina vrijednosti (aktivira odgovornost). No, cijeli dinamizam pokreće jedna i jedinstvena težnja ljudskoga duha, težnja za intelektualnom i, općenito, životnom puninom.

Pitanje o Bogu nameće se kod svakoga izraza težnje ljudskog duha, kao uvjet mogućnosti pitanja o razumijevanju, o istinitosti i o vrijednosti. Kad želim razumjeti svemir, pitajući što je to što mi se pokazuje, implicitno pretpostavljam da je svemir inteligibilan, spoznatljiv. Ako je pak spoznatljiv, nameće se pitanje bi li mogao biti takav da nema inteligentan temelj. Može se dodati, isti inteligentan temelj kakav ima i ljudski um jer ne bi se moglo ništa znati o svemiru da po tome inteligentnom temelju nisu usklađene struktura svemira i struktura ljudskoga uma. Jer što ako je svemir boja, a ljudi imaju samo sluh? Što ako je svemir zvuk, a ljudi imaju samo dodir? Zamislite biologa u filmu »Matrix«: odgovorno se i strastveno trudi spoznati istinu o svijetu — uzalud. Ne treba mnogo da se uvidi koliko znanost ovisi o pretpostavci da je svijet spoznatljiv i vrijedan spoznaje, odnosno da su ljudska logika i razum pouzdani vodiči do stvarnosti.

Kod pitanja o istinitosti iskaza, na Lonerganovoj trećoj razini, traže se uvjeti pod kojima je sud istinit. Izvodi se zaključak da ljudskoj težnji za znanjem mora biti implicitna neka ideja o apsolutnome (nužnom) biću kao uvjet mogućnosti spoznaje uvjetovanih bića kao uvjetovanih. Ponovno se pitanje o apsolutu, a i neka ideja što bi to moglo biti, nalazi se u obzoru ljudske svijesti te je opravdano o njemu reflektirati.

»Koliko god se religiozni i nereligiozni odgovori razlikuju, koliko god se razlikuju pitanja koja eksplicitno postavljaju, ipak se u njihovu korijenu nalazi ista transcendentna tendencija ljudskoga duha koji pita, koji pita bez ograničenja, koji pita o značenju samoga propitivanja, i tako dolazi do pitanja o Bogu« (Lonergan, *Method in Theology*, 103). Dapače, da bi se došlo do razumijevanja i do znanja, nužno je nadići same sebe podvrgavajući se zahtjevima i kriterijima koji su implicitni težnji duha. Tako i osoba koja odbacuje religijsku interpretaciju apsoluta surađuje s apsolutom nadilazeći samu sebe kroz epistemičku i moralnu odgovornost. Nema znanja bez samo–nadilaženja (auto–transcendencije). Tako se dolazi do četvrte razine, razine odgovornoga djelovanja u skladu s vrijednošću, intelektualnom ili moralnom.

Pitanje o odgovornome djelovanju i vrijednosti traži za svoj uvjet mogućnosti pretpostavku pozitivnosti postojanja: dobro je biti. Nameću se pitanja: »Je li svemir na čovjekovoj strani? Odakle dolazi instinktivni optimizam živih stvorenja?« Osobito je u ljudima značajan fenomen zahtjeva potpunoga samo–nadilaženja prema apsolutnoj vrijednosti, potpunoga sebedarja koje nazivamo ljubavlju. Sposobnost samo–nadilaženja realizira se tek kad postojanje postane bivovanje–u–ljubavi (*being-in-love*) na neograničen način. Tada je konačan cilj težnje ljudsko-

ga duha ispunjen, i to na svim razinama. To hoće reći, i intelektualno zalaganje izraz je težnje prema apsolutnoj ljubavi.

Poznato nam je iz iskustva ljudske ljubavi da će se ona prije razviti kada smo već voljeni. Iskustvo apsolutne ljubavi, po Lonerganu, sadržano je u iskustvu misterija svetoga. Sveto u čovjeku potiče privlačnost, strahopoštovanje, divljenje, i zahvalnost. Iz ljubavi prema voljenome misteriju, tj. onome koji mene prvi voli, rađa se težnja za pozornošću (u molitvi, kontemplaciji), za dobrim djelima (volim one koje on voli), za znanjem (jer je ono manifestacija zajedništva).

Konačno, Lonergan postavlja definiciju: »Vjera je spoznaja rođena iz religiozne ljubavi« (*Method in Theology*, 115). Vjera, dakle, nije osjećaj. U njezinu temelju stoji iskustvo prihvaćenosti, ljubavi, manifestirano i u osjećajima, ali ona je spoznaja koja se iskazuje u sudu. Ipak, sud vjere je, po Lonerganu, sud vrijednosti, a ne činjenični sud. Taj sud ne kaže: »Bog jest«, nego čovjeku omogućuje da svoju interakciju sa svijetom najprije gleda u svjetlu apsolutne vrijednosti. Tada se vraća na polazno iskustvo svijeta i pokušava ga ponovno razumjeti u tome novom svjetlu te potvrditi istinitost toga uvida obnavljajući iskustvo Misterija koji prihvaća i voli.

Ovo razmišljanje podsjeća na ideje ranijih mislilaca M. Schelera, P. Russelota, M. Blondela i W. Jamesa. Oni bi se složili da sudu vjere prethodi otvaranje prema iskustvu Misterija. To je otvaranje po sebi korak vjere ili, točnije, korak odvažnosti da budemo privučeni, a to novo iskustvo opravdava prvotni korak. Tako nam npr. ulazak u crkvu omogućuje da vidimo vitraje u punome sjaju, a vjerovanje da nas određena osoba voli pripravlja put da nas ta osoba zavoli. Na isto smjera i Benedikt XVI. kad piše: »Vjera je odluka da prebivamo s Gospodinom da bismo s njim živjeli. To 'prebivanje s njime' uvodi nas u razumijevanje razloga zbog koji se vjeruje« (*Porta fidei*, 10).

Vjera traži razumijevanje, ali tako kao kad se čovjeku najprije dogodi ljubav, a onda nastojimo shvatiti što mu se to dogodilo. Pitanja Božje opstojnosti i prirode nameću se drugotno, »kao pitanja zaljubljenika koji ga želi upoznati,« kaže Lonergan, ili kao racionalizacije motivirane odbojnošću.

Vjera ne bi trebala ostati implicitna niti individualna. Lonergan će reći da Bog progovara »unutarnjom riječju« kroz privlačenje na razini neposrednosti Misterija. Tu je vjera implicitna. No, ne smije se zanemariti ni »izvanjska« riječ kojom Bog može progovoriti u objavi, a ni čovjekovo eksplicitno priznanje vjere. Takve »izvanjske« riječi nisu stvar izbora. One imaju konstitutivnu ulogu u ljubavi. Lonergan pruža ovu ilustraciju: kad se muškarac i žena vole, ali ne izražavaju tu ljubav izvanjski (riječju, djelom, simbolom), još nisu dosegli puni stupanj samopredanja. Lingvisti bi ovdje podsjetili da iskaz »Volim te« ima performativnu funkciju: uz to što opisuje stvarnost, on mijenja stvarni odnos među osobama. Kad je riječ o iskustvu svetoga, moguće je nastaviti živjeti u toj ne–objektiviziranoj stvarnosti kao svome okružju, ali da bi samo–nadilaženje bilo potpuno, kad tad će trebati eksplicitan odgovor na riječ tradicije, zajednice, Evandjelja. Vjera je zato i osobna, i društvena, i povijesna.

Povijesna objava kroz zajedničku predaju omogućuje kršćaninu reinterpretaciju iskustva svetog. Vjera je spoznaja rođena iz ljubavi gdje je ljubav Očeva »razlivena u našim srcima« u Duhu, po Kristu. Vjera po Kristu tematizira implicitno iskustvo svetoga.

Dinamizam ljudskoga duha u neprestanom je pokretu prema neograničenoj spoznaji i ljubavi, svjesno i nesvjesno. Samo–nadilaženje nikad nije dovršeno. Žeđ je, dakle, dobra — žeđ za znanjem, koliko i za dobrotom. Važno je da spoznajna težnja bude autentična, tj. da ne sužava područje iskustva na ono čime je lakše ovladati, da ne ignorira pitanja samo zato što nisu o osjetilnim datostima, da ne podređuje istraživanje pragmatičnim interesima.

Važna je posljedica Lonerganova modela intencionalnosti da nestaje ideja čistoga razuma koji bi bio sposoban djelovati bez vodstva vrijednosti i odgovorne odluke razumnoga subjekta, a jednako nestaje i ideja čiste volje koja bi proizvoljno birala između dobra i zla. Volja, da bi bila autentična i slobodna, mora biti razumna. Razum, da bi bio autentičan i pouzdan, mora biti vođen intelektualnom vrijednošću, koja je, opet, jedan izraz apsolutne moralne vrijednosti.

Ogled je započeo referencijom na tezu da je vjera isto što i neznanje, ili gore, da vjera aktivno priječi znanje. Pojmovi »vjera« i »vjerovanje« često se brkaju. Vjerovanje je epistemička dispozicija. Vjerovanje je odnos prema određenoj iskazi koji se prihvaća u ograničenome stupnju, bilo zato što nema dovoljno jasnoće o njegovoj istinitosti (»vjerujem da«), ili pak zato što ga jamče drugi spoznavatelji (»vjerujem ti«). Često se zaboravlja koliko je znanje uvjetovano, a vjerovanje sveprisutno.

Vjera je egzistencijalna dispozicija. Dispozicija je tendencija, sklonost određenoj vrsti postupanja. »Egzistencijalna« znači da obuhvaća i moralnu i epistemičku (možda i estetsku) aktivnost. S te strane, vjera ne mora biti religijska: svatko ima neku egzistencijalnu dispoziciju. Egzistencijalna se dispozicija ne može staviti na čekanje jer čovjek nekako mora postupiti. Zato može biti svjesna ili nesvjesna, ovisno o tome traži li utemeljenje ili ne.

Ovisno o tome gdje se traži utemeljenje, moguće je govoriti o filozofskoj, političkoj, tradicijskoj, samovoljnoj, pa i pozitivističkoj vjeri. Pozitivistička je vjera zanimljiva jer je to najčišći primjer vjere »u nadi protiv svake nade.« Pozitivisti se, naime, nadaju da će u osjetilnosti naći temelj po sebi neosjetilnih vrijednosnih i epistemičkih principa. Upravo je zbog toga malo pravih pozitivista koji su svoje vjere svjesni. Više pozitivista nalazi se u području nesvjesne vjere. Nesvjesna vjera ne reflektira o vlastitome temelju, možda zbog lijenosti, možda zbog zaokupljenosti drugim interesima ili zbog izričitoga odbijanja vezivanja. Rezultat je nesvjesna vezanost uz neki princip, najčešće iz područja instinktivnoga. U svakom slučaju, te osobe nisu slobodne od vjere kako to misle.

Religijska je vjera egzistencijalna dispozicija koja utemeljenje traži u svetome. Iz kršćanske perspektive, to se sveto očituje kao osoba. To vjeru u kršćanskome smislu čini odnosom predanja i povjerenja, i na vrijednosnoj i na epistemičkoj razini, prema osobi Apsolutnoga Misterija koji se kao Otac objavio u Isusu Kristu po Duhu Svetome. Lonerganov doprinos promišljanju o vjeri jest u tome što je povezao čovjekove moralne i epistemičke napore da spozna svijet i učini ga boljim mjestom s dinamikom religijske vjere kao krajnjega pokretača tih napora. Činjenica da se kršćanin po egzistencijalnoj dispoziciji predao vodstvu Isusa Krista uopće ne sprječava razvitak spontane težnje njegova duha na razini iskustva, razumijevanja, refleksije i odgovornosti. Dapače, ta je vjera jamstvo da će potrebno samo–nadilaženje na svakoj razini biti tim uspješnije.